

گرانباترین کتب پشتو ”پته خزانه“

در سالنامه ۱۳۱۹ ش موقعیکه تاریچه سبکهای اشعار پښتو را می نوشتم، در آنجا در قسمت اشعار قدماء بچند صفحه کتابی حواله داده شده بود که بنام تذکره الولیا بزبان پښتو بعد از ۶۱۲ ه از طرف سلیمان ماکو در ارغستان قندهار، همان اراکوزی تاریخی نوشته شده و اثر بس مهمی بود، که اشعار و سرودهای باستانی زبان را بدست ما داد، صفحاتیکه از کتاب مذکور بدست افتاده بود، عیناً عکس گرفته شده، و ضمیمه همان کتاب کوچک گردید.

شاید خوانندگان محترم، و کسانیکه به آثار ادبیه باستانی وطن علاقه دارند، از مطالعه آن دریافته باشند که زبان ملی ما از نقطه نظر ادب دارای بهترین و برجسته ترین آثار است و شعرای قدیم این زبان هم خیلی سنجیده گوی و متین و بدرجه اول نمایندگان ذوق ملی و کلتور ما اند.

درین سالنامه هم میخواهم، راجع بیک گنجینه گرانبهای زبان ملی، که صفحات تاریک ادب ما را روشن و نفایس ادبی آثار گذشتگان را به نسل جدید می سپارد، چیزی بنگارم، چون در وقت کشف این کتاب قیمت دار اکثر صفحات سالنامه کابل بطبع رسیده، و در شرف نشر و تعمیم است، بنا بران این مضمون من کوتاه تر و مختصر خواهد بود.

ممکن است اصل کتاب بزودی از طبع بر آید و بمطالعه شوقمندان ادب ملی برسد، که اهمیت و چگونگی کتابرا عندالمطالعه تخمین کرده میتوانند.

این کتاب بعد از اوراق تذکره سلیمان ماکو، که چند سال پیش به کشف و نشر آن موفق گردیده بودم، مهمترین کتب ادبیه پښتو است، که بنام پته خزانه (گنج پنهان) بسال ۱۱۴۱-۱۱۴۲ ه در قندهار از طرف محمد بن داؤد خان بن قادر خان هوتک، بامر و اشاره پادشاه جوان و معارف دوست اعلیحضرت شاه

۱. سالنامه کابل ۱۳۲۰ ش، ص ۳۰۱-۳۱۰.

حسین بن مرحوم حاجی میرویس خان نگاشته شده، محمد که نویسندهٔ دربار و شخص ادیب و عالمی بود کتاب خود را بر یک مقدمه و سه خزانه و یک خاتمه بنا نهاد، در مقدمهٔ کتاب گوید، که از مدتی به تحقیق و کنجکاوی احوال شعرای پنبتو مشغول بودم، چون همان بود که در مدت یکسال کتاب خود را در سه خزانه نوشتم:

خزانه اول: مشتمل بر شرح حال و اشعار قدما که بعد از سنه ۱۰۰۰ هـ تا سال ۱۰۰۰ هـ گذشته اند.

خزانه دوم: شرح حال و اشعار معاصرین مؤلف.

خزانه سوم: شرح حال و اشعار نسوان شاعره.

نسخه این کتاب دارای ۱۱۲ صفحه بوده، که بسال ۱۳۰۳ هـ بخط محمد عباس کاسی در شهر کویته بامر مرحوم حاجی محمد اکبر تاجر قندهاری از نسخهٔ استنساخ شد که برای سردار ادیب و علمدوست مرحوم سردار مهردل خان مشرقی در سنه ۱۲۶۵ هـ نوشته شده بود.

خزانهٔ اول

در خزانه اول مؤلف مدقق ما بحوالهٔ کتب و اسناد موثوقه احوال و اشعار سخنوران ذیل را آورده:

(۱) بابا هوتک ولد بارو متوفی ۷۴۰ هـ (۲) ملکیار ولد هوتک (۳) اسماعیل پسر بیت نیکه که در حدود ۴۰۰ هـ حیات داشت و اشعار وی را سلیمان ماکو هم می آورد (۴) خرنسبون ولد سربن متوفی ۴۱۱ هـ (۵) متی ولد عباس متوفی ۶۶۸ هـ مؤلف کتاب د خدای مینه یعنی (عشق خدا) (۶) امیر کروړ جهان پهلوان ولد امیر پولاد سوری غوری که بسال ۱۳۹ هـ در مندیش غور پادشاه شده بود، و قدیمترین شعر پنبتو است که تا کنون بدست آمده (۷) اسعد بن محمد سوری متوفی ۴۲۵ هـ در بغنی زمینداور، مرثیهٔ امیر محمد سوری را گفته (۸) بنکارندوی

ولد احمد کوتوال فیروز کوه در مدح سلطان معزالدين محمد سام غوری قصیده دارد (۹) ابو محمد هاشم بن زید السروانی البستی متوفی ۲۹۷هـ (۱۰) شیخ تیمن ولد کاکر در حدود ۵۰۰هـ میزیست (۱۱) شیخ بستان مؤلف بستان الاولیاء در ۹۹۸هـ (۱۲) امیر الفصحاء شیخ رضی لودی برادر زاده شیخ حمید لودی که بعد از ۳۰۰هـ در ملتان حکمرانی داشت (۱۳) نصر بن شیخ حمید مذکور (۱۴) شیخ عیسی معاصر شیر شاه سوری (۱۵) سلطان بهلول لودی متوفی ۸۹۴هـ (۱۶) خلیل خان نیازی معاصر سلطان موصوف (۱۷) خوشحال خان ختک معروف (۱۸) زرغون خان زمینداوری نورزی متوفی ۹۲۱هـ (۱۹) دوست محمد کاکر ناظم کتاب غرغنبت نامه در ۹۲۹هـ (۲۰) رحمان بابا متوفی ۱۱۱۸هـ (۲۱) محمد صالح جلدک حدود ۹۰۰هـ (۲۲) علی سرور لودی حدود ۱۰۰۰هـ.

خزانه دوم

که مشتمل احوال معاصرین مؤلف و سخنورانی است، که با مؤلف رفیق و همدم و انباز بوده اند، و اغلب آنها را هم دیده بود، و یا بالوسيله ميشناخت:

(۲۳) ملا باز توخی (۲۴) شاه حسین حکمدار عصر (۲۵) ملا زعفران مدار المهام دربار مؤلف "گلدسته زعفرانی" در طب (۲۶) محمد یونس خان صاحب دیوان شعر (۲۷) محمد گل مسعود (۲۸) عبدالقادر خان معروف صاحب دیوان اشعار (۲۹) صدر اکابر دوران بهادر خان سپه سالار قندهار (۳۰) محمد صدیق (۳۱) ملا پیر محمد میاجی مؤلف افضل الطرائق و القریاض عالم دربار شاه محمود (۳۲) الله یار افریدی صاحب دیوان شعر (۳۳) صدر دوران بابو جان بابی ناظم قصص العاشقین (۳۴) ریدی خان مهمند ولد غیاث خان ناظم محمود نامه در شرح حال مرحوم حاجی میریوس خان و فتوحات شاه محمود (۳۵) محمد عادل مؤلف دوضه ربانی (۳۶) محمد طاهر جمیریانی (۳۷) محمد عمر خان (۳۸) محمد ایاز نیازی (۳۹) محمد حافظ مؤلف تحفه واعظ (۴۰) نصرالدین

خان اندر صاحب دیوان اشعار (۴۱) ملا نور محمد توخی استاد دودمان میرویس
خان مؤلف نافع مسلمین (۴۲) عبدالطیف ائکززی (۴۳) سپه سالار سیدال خان
ناصر.

خزانه سوم

خزانه سوم شامل شرح حال و اشعار شاعرات ذیل است: (۴۴) نازو توخی
دختر سلطان ملخی معروف که در عصر خود حکمدار بوده، و نازو در نسوان
افغانی دارای شهرت و مقام بلندیست، وی مادر قاید معروف حاجی میرویس
خان مرحوم است (۴۵) حلیمه دختر خوشحال خان معروف (۳۶) بی بی نیکبخته
که کتاب ارشاد الفقراء را در ۹۶۹ هـ بزبان پښتو منظوم داشت (۴۷) بی بی زینب
دختر حاجی میرویس خان، که مرثیه برادرش شاه محمود را گفته (۴۸) زرغونه
دختر دین محمد کاکر، خطاطه و عالمه خوبی بود، که بوستان سعدی را بسال
۹۰۳ ترجمه و منظوم داشت (۴۹) رابعه معاصره بابر شاه در قندهار.

این بود نموداد مختر مضامین کتاب که مؤلف دانشمند، در سه خزانه بسی از
جواهر و زواهر زبان ملی را نگهداشته، و در خاتمه کتاب به شرح احوال دودمان و
پدر ادیب و دانشمند خویش می پردازد، و ضمناً هم شرحی از گذارشات حیات
خود می دهد که بصورت مجموع درین کتاب احوال ۵۱ نفر از سخنوران زبان
ملی درج است.

علاوه برآنکه این کتاب نفیس شرح حال بسی از سخنوران گمنام زبان ملی را
بدست میدهد و سرودهای باستانی این زبان را بما میسپارد، و ما را به آثار اجداد
و سلف نامور خویش رهنمائی میکند، مزایای دیگری هم دارد که بصورت مختصر
درینجا گذارش می یابد.

کتاب از نقطه نثر زبان

مؤلف کتاب محمد هوتک یکی از نویسندگان زبردست پښتو است که نثر وی
درین کتاب، سخت روان و دلچسپ و سلیس است، در نثرهای قدیم پښتو، قدیم

ترین نثرها همان نگارش سلیمان ماکو است در تذکره اولیاء. ولی این نثر بمراتب ازان روانتر و شیرین و همچو آب زلال است. مدت دو سه صد سال پیش از عصر مؤلف در زبان پښتو سبک نگارشی موجود بود که آنرا سبک خیرالبیان گوئیم، زیرا نویسنده اولین و معروف این سبک پیر روشن مؤلف خیرالبیان است. این سبک نیم منثور که از طرف اخوند درویزه و اتباعش اقتفا گردید، عین تا عصر مؤلف ما موجود بود، ولی چون خالی از تعقید و تکلف نبود، ذوق سلیم مؤلف آنرا قبول نکرد، و در کتاب خویش نثر روانی را مطابق به محاوره و گفتار عمومی زبان نوشت که خیلی پسندیده و روان و محمود است.

در حقیقت نثر محمد هوتک مبدأ سبکی است که اکنون هم ما دران مینویسیم، و از نثرهای سابقه خوشحال خان و پیر محمد کاکړ، و افضل خان و عبدالقادر خان که در عیار دانش، و معرفه الافغانی و تاریخ مرصع و گلستان پښتو نوشته اند، بمراتب بهتر و سلیس تر است.

مزایای لغوی کتاب:

گنجینه ما از نقطه نظر لغت پښتو هم بسیار و بسیار غنیمت و قابل استفاده است، زیرا در سرودهای قدیم بسی از لغات و کلماتی آمده، که اکنون بمورد دهور از میدان تداول دور رفته و مرده است. این کتاب مراتب تغلب السنه دیگر را بزبان ملی دوره بدوره نشان میدهد و می بینیم که در هر دوره لغات و کلمات اصلیه زبان از بین میرود، و عوض آن کلمات زبانهای دیگر می آید، و جای اصلی را فرعی میگیرد، سرودهای کتاب که به اقدام شعرای زبان منسوبست دارای بسی از مواد غنیمتی است که در مرحله تکمیل زبان، اکنون پس بزندگان دران همین کلمات احتیاج شدیدی داریم، و باید زنده سازیم، برا مثال برخی از درر گرانهای لغوی این خزانه را ذکر میکنم:

چندی = شاعر	خاتیخ = مشرق	لویدیخ = مغرب
برمل = پیشین	لرمل = نماز دیگر	ترمل = شام

واکمن = شاه	دریخ = منبر	نمزدک = مسجد
زلما = جوانی	بودتون = بتکده	هسک = آسمان
جگرن = لشکر	خندپون = افق	جندی = گل
تون = جای	من = اراده	گروه = دین
خلا = تابش	رعا = بیزاری	اتل = پهلوان

مزایای گرامری:

از نقطه گرامر و تصریف و صور افعال و مصادر این کتاب مزایائی دارد، که خیلی غنیمت و کار آمد است.

از مطالعه اشعار و آثار باستانی زبان بر می آید که بمرور چندین قرن، این زبان بسی از خواص تصریف و افعال خود را از دست داده، و هم بسی از مصادر آن از بین رفته است. ریشه های مصادر زیاد اکنون در محاوره ما بصور مختلف صفتی و اسمی موجود است، که در زبان قدیم از خود مصدر و مشتقاتی داشت، و هم مصدری درین اشعار آمده، که بصورت مصادر وضعیه زبان در قدیم وجود داشت، ولی اکنون ما همان مصادر وضعی را طور ترکیبی استعمال میکنیم.

مثلاً گانپل (آراستن) و افعال آن مانند وگانپل (آراست) که اکنون گانه (زیور) موجود، ولی مصدر و مشتقات آن از بین رفته، کذا ینکلل (تزیین) و افعال آن مانند وینکلل (آراست) که اکنون ریشه آن در صفت ینکلی (مزین، قشنگ) موجود، ولی مصدر با افعال خود مرده.

کذا یرغالل (تاختن) یونل (سفر کردن) رپل (اهتزاز) که تنها یرغل (تاخت) و یون (سفر) و رپ (تپش) مانده ولی مصادر با افعال آن ناپدید شده است. همچنین بسی از مواد غنیمت و کار آمد زبان را که اکنون از محاوره مهجور افتاده این کتاب برای ما حفظ کرده است.

کتاب از نقطه تاریخ وطن:

علاوه برآنکه سخنوران و مشاهیر ادبی و علمی وطن را این کتاب بما نشان میدهد از نقطه نظر تاریخ مزایای مخصوصی دارد، که بسی از وقایع و قضایای مجهول را کشف و بسی از حقایق مثبتة را واضح میکند. نقاط تاریک و مجهول تاریخ وطن را از اوایل استقرار اسلام تا عصر خود مؤلف، بحواله و سند تشریح میکند. مثلاً:

یک حصه تاریک و حلقه مفقوده تاریخ دودمان سلاطین غور را که مقارن سنه ۱۰۰هـ است روشن می سازد، و ثابت میکند: که دران عصرها زبان دودمان سلاطین غور پښتو بود، چنانچه امیر کروړ پسر امیر پولاد معروف بزبان پښتو شعر میگفته، و مؤلف به حواله مصادر مهمه تاریخی آنرا نقل کرده. از شعر مذکور جغرافیای سلطنت آن پادشاهان نامدار وطن معلوم میگردد و نقاط نفوذ شانرا نشان میدهد، بسی از مراکز مدنیت را دران عصرها ذکر میکند، در قسمت تاریخ شاهان لودی ملتان که مؤرخین جدید در افغانیت آنها مشتبّه بودند، این کتاب واضح میکند که سلاطین آل حمید لودی ملتان پښتو زبان بوده، و افغانان صافند چنانچه مؤلف اشعار دو نفر شان را باوثق روایات نقل کرده کذا اوضاع دربار و حکمرانی شاهان هوتکی را خوب شرح میدهد. مجهولات این دوره نزدیک تاریخ وطن را که تا کنون بما مکشوف نبوده، تفصیل و توضیح میدهد مثلاً شرح و تاریخ اقدامات آزادی خواهانه مرحوم حاجی میرویس خان را مفصلاً مینگارد، شرح حال و سوانح آن مرحوم را بما میدهد، و بسی از ناموران علمی و ادبی و حربی دورههای متعدد تاریخ وطن را بما معرفی میکند. و بسی از کتب نادریکه تا کنون نام آنرا نشنیده بودیم اسم میبرد و ازان اقتباس میکند، حواله میدهد مثلاً:

تاریخ سوری محمد بن علی البستی، د خدای مینه مجموعه سرودها و مناجات شیخ متی خلیل، لرغونی پښتانه تالیف شیخ کته متی زی، اخبار اللودی شیخ احمد بن سعید اللودی، مرغښت نامه دوست محمد، محمود نامه یا شهنامه

محمودی از ریدی خان مهمند، کلید کامرانی کامران خان از سلسله اسلاف احمد شاه بابا و غیره کتب مهمی که در تاریخ ادب و علم گرانبهارترین آثار ملی ما شمرده میشود. کذا در خزانه سوم در شرح احوال و اشعار نسوان شاعره ثابت میکند که زنان معصوم و عفیف افغانی هم دارای علم بودند، و در تاریخ ادب ملی موقعی و نامی دارند.

وثوق روایت و عنعنه:

مؤلف دانشمند ما برویه استاتید و اسلاف همواره سند اقوال و نگارشات خود را نشان میدهد، یا از کتابی نام می برد، یا روایت شخصی را مدار تحریر میگرداند یا از مشاهده خود حکایه میکند.

در جمله مأخذ و اسناد کتبی مؤلف آثاری است که ما بطور نمونه در بالا بعضی ازان را نام بردیم و بسی از اشعار و احوال سخنوران را از پدر خود روایت میکند، که او هم شخص دانشمند و فاضل و ادیبی بود.

چون مؤلف فاضل، سخنی را بدون نشان دادن مأخذ و سند نیاورده، و اگر آورده هم مشاهده اوست، بنا بران گنجینه ملی ما از حیث وثوق عنعنه هم خیلی قوی است، و نگارشات مؤلف مرحوم، مناط اعتبار شده میتواند.

این بود خلص معرفی کتاب که در بالا نموده شد چون فرصت کم و سالنامه کابل هم نشر شدنی است، بنا بران از تفصیل و آوردن نمونه های کلام شعراء و تشریح مفصل مزایای کتاب خود داری شد، انشاء الله کتاب بزودی با حواشی و ملحقات و ترجمه پارسی نشر و مورد استفاده دوستداران ملیت قرار خواهد گرفت. درینجا برای نمونه، چهار صفحه از اصل نسخه کتاب گراور شده تا خوانندگان محترم آنرا از ملاحظه بگذرانند.

عبدالحی حبیبی

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

همدوشادد هغه خدای تد چه انسان ی چه شرب او بیات لوکا او تیزی
 و کالغور و چه انا را چه نطق او دنیا سرد او خیل کلام پاک ی نازل کا چه آفتخ
 بیان سرد چه هغه مکن او الخ دی له کلام دوه نولینا او فضی شایند او
 پاس دی هغه شاورن چه بیلده نستدر بل شایند او نطری باور دگر یو
 شینت دی دی چه انسان چخوب و نبر و پالی او هر ی بیعتی وینا
 مایم دی دروفا کند و پر هغه پیغمبر دی علیه الصلوات والسلام
 چه صورتی را دینوله سهدن را و رود

بیت

دی دی رهبر دکا شای تو ترده بارم

دی دی نامور دستر قاتا تو ترده بارم

و خدای رکتونه دی دی دود پر اولاد او اصحابو چه پر ایمان د پری

عکس صفحه اول نسخه قلمی کتاب پنهان تالیف محمد هوتک در سال ۱۱۴۱ - ۱۱۴۲ ه

ذکر شیخ اسعد سوری علیه الرحمۃ شیخ کتبه کتاب کی در غرضی پستانه تاریخ سوری
 هسی نقل کا چه اسعد سوری پیور کی اوسیدی او سلفه دسوری ناندان پیا دشتاس کی دیر عجز کتبه
 و شیخ اسعد د محمد زوی و چه یطال ^{۴۲۵} سجوی پد بعین کبش وفات سو شیخ اسعد
 علیه الرحمۃ دیر سبده اشعار ویل نقل کا چه سلطان محمود غازی پیر غزالی باندی د ایر محمد سوری رحمة الله
 علیه سرد سبله و کوه او پد آهنگر ان کی محصور کا پدی وقت شیخ اسعد هم د آهنگران په
 کورت کی ه بنده چه سلطان محمود علیه الرحمۃ امیر محمد سوری و نیو او بندی ی بوت غزالی ته
 نو امیر محمد سوری چه غور ازرد و راه حال ادضابطه امیر ولد عزیز ته د بند هر سو شیخ اسعد
 چه دوست دد امیر محمد سوری پر مرکب ی داسی ساندی و ویلی پیوه بر لاله کی چه قصیده
 په عربی ده وله فی القصیده

د نهر لچارو نثر و کیرم لک کاس هر عشق اول چه پدید یا سوزید و کاس دیر بخزند د نعلک پیوه شنده کاس دو آهن سره نول پر یاسی کرمی چه لبر هدی زمزمی دپی ز نعل لوی کی هم ی غشی سکنی دال د ژوبور	ز مولون هر گل چه ناندی په بهار ریشه ی کی پانی کاندی نار پناز دیر سر وند کاشتر خاورد د لاندی زار د بی و ن لودینی قوی کاندی تر خوار لاه کوبدی داری تیر و جبار رستان ضعی تحفلا کاندی پراس
---	---

پادشاه عالم پناه دربار کیش تو علما اوصالحان اولی افضل العیال طایر محمد سرتاب
چه پادشاه استاد دی لوی عالم دی چه فقه کبیری کتاب مسایل اکان مفسد کبیری
دی بلوی عالم دی چه پادشاه ظل الله تر نزل لاندی شرفند کا دقت با جیح
امام ملامت یونس توفی دی چه دلا کبر تر زندی او و علوم تدریس کا اکتاب
د جامع فرایندی کبیری بد پیسترو اعلی عالم جامع الکمال ملاز غفران ترکی دی چه
مدار المہام او صدر الافاضل دی او پادشاه ظل الله کبیری لاسدی او د محمد چه د
پادشاه نوی دی است دهم دی ملاز غفران چکمت اوریا ضوی اطلب کبیرا ستاد د
او غلامتد ز غفرانی چکمت اطلب کبیرا کبیری د و کتاب ہم لیدی دی او غلامتد کبیری
پادشاه ظل الله شاه صین پیوست کبیری دی او دینو لو د محاکم کبیری گندی د
خلیفه طوایف تر غرضی پوری د پادشاه می او چه ابد الیومی تر سیتانده اهرات
حکم کا پد ۱۳۵۰ هجری شاه حسین بکر د کا او د بهادر خان پد سالاری ی
د شمال او برو ب ولایت فتح کا او پد کال ۱۳۵۰ هجری پادشاه ظل الله تر
دیره جات فتح کرل او تر گری صفا کرل او س پر دنو تو لو مو د د سکه جات
د او حکم ی ساری پادشاه عالم پناه پد ارگ کبیری دقت با رسخه قصر چه نارنج باله

عکس صفحه (۵۰) به خرا

۹۱۱۲
در جبر و عشق خداوندی الله اعلم . علم به سخط و سخط فزیر کثیر التقصیر
خدا محمد فروتنی بری عابجه و رفعت جا بیجا ه مردار عالی قیام مردار
مبدل نشان قلبی ز دیده هر که خوانند دعا طبع دارم
ز ناله من بنده کند گوارم . این کتاب را الهی قرآن اس محمد عباس
قوم های در شهر کومته بلوچستان خاص برای عابجه و قیامت نشون
ساجی سراج بر قوم چو تکلی قلبی کرده ۱۳۰۲ هجری . انزال تمام شد

✦ ✦ ✦

عکس صفحه (آخر) به خزانه